

Осадчук Ігор Юрійович
Литвин Віталій Сергійович

Атиповість напівпрезидентських систем державного правління в пострадянських країнах: контекст вотумів недовіри урядам

УДК 321.728:328.161.2][47-4]»1991/...»
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2018-3-49-57>

Осадчук Ігор Юрійович
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології
Львівського національного університету
імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, Україна
Литвин Віталій Сергійович
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології
Львівського національного університету
імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, Україна

*Як відомо теоретично і як засвідчує практика, у рамках республіканської форми державного правління функціонують системи державного правління, які формально і/або фактично відрізняються від традиційних/типових президентської, парламентської й напівпрезидентської. При цьому індикаторами розрізнення типових і атипових систем державного правління можуть бути вкрай варіативні чинники політичного процесу та міжінституційних відносин, які є предикторами дефініювання й виокремлення різних типів систем державного правління. У цьому зрізі метою статті є визначити те, чи зумовлюють особливості інституту вотуму недовіри урядам у напівпрезидентських системах державного правління в пострадянських країнах атиповість цих систем правління. Теоретико-методологічною основою запропонованого дослідження обрано неінституціоналізм і його варіативні типи й парадигми. Їх поєднання дозволило виробити цілісне уявлення про атиповість пострадянського формату напівпрезиденталізму на підставі такого його індикатора, як інститут вотуму недовіри урядам. **Ключові слова:** система державного правління, напівпрезиденталізм, вотум недовіри уряду, атиповість, пострадянські країни.*

Вступ. У сучасних умовах у рамках республіканської форми державного правління функціонують такі системи державного правління, які формально і/або фактично відрізняються від традиційних/типових президентської, парламентської й напівпрезидентської. При цьому індикаторами розрізнення типових і атипових систем державного правління можуть бути вкрай варіативні чинники політичного процесу й міжінституційних відносин, які найчастіше є предикторами дефініювання та виокремлення різних типів систем державного правління. З огляду на це в рамках запропонованого дослідження проаналізовано особливості інституту вотуму недовіри урядам у напівпрезидентських системах правління (конституційних) у пострадянських країнах. Це значною мірою здійснене на підставі апелювання до вже наявних, але не зовсім достатніх наукових доробків інших учених, які досліджують нетипові напівпрезидентські системи правління (або окремі аспекти політичного процесу та міжінституційних відносин, які прямо чи опосередковано вказують на атиповість напівпрезидентських систем правління). З-поміж них – Т. Гінсбург [18], Р. Елгі [21–25], З. Елкінс [18], О. Зазнаєв [2; 34], В. Кларк [20], В. Литвин [10–12; 30], Х. Лінц [29], Е. Морган-Джонс [31], І. Осадчук [14], Дж. Сарторі [16], Х. Чейбуб [18; 19], П. Шлейтер [31] і чимало інших.

Мета та завдання. Метою статті є визначити те, чи зумовлюють особливості інституту вотуму недовіри урядам у напівпрезидентських (конституційних) системах державного правління в пострадянських країнах атиповість цих систем державного правління. Для реалізації поставленої мети треба вирішити такі дослідницькі завдання:

1) визначити конституційні системи державного правління (президенталізм, парламентаризм і напівпрезиденталізм) у рамках республіканської форми державного правління; 2) з'ясувати суть і специфіку напівпрезидентської системи державного правління (напівпрезиденталізму); 3) проаналізувати умови й особливості застосування вотуму недовіри урядам як атрибуту атиповості напівпрезидентських систем державного правління на прикладі пострадянських країн.

Методи дослідження. Теоретико-методологічною основою запропонованого наукового дослідження вибрано неінституціоналізм і його варіативні типи й парадигми. Головний метод, котрий став іманентною складовою частиною дослідження, – це метод порівняльного аналізу, у рамках якого застосовано бінарні, регіональні, крос-темпоральні та тематичні порівняння. Їхнє поєднання дозволило виробити цілісне уявлення про атиповість пострадянського формату напівпрезиденталізму на підставі такого його індикатора, як інститут вотуму недовіри урядам.

Результати. Однією з найапробованіших методик визначення конституційних і політичних систем державного правління, наприклад, у рамках республіканської форми державного правління, є методика Р. Елгі. У представленому дослідженні ми використовуємо модифікацію типології систем державного правління Р. Елгі, розроблену українським дослідником В. Литвином, який визначає такі системи: а) *президенталізм* (президентську систему правління) – як конституційну (і/або політичну) систему республіканської форми державного правління (спрощено – систему державного правління), якій

властива посада всенародно (прямо/опосередковано) обраного на фіксований термін президента й інституту кабінету/адміністрації президента (навіть, можливо, прем'єр-міністра), члени яких колективно відповідальні винятково перед президентом (разом із цим члени кабінету чи адміністрації президента можуть бути й індивідуально відповідальними перед парламентом/провідною палатою парламенту (легіслатурою), однак це не має дефінітивного впливу на структурування системи державного правління); б) *парламентаризм* (парламентську систему правління) – як конституційну (і/або політичну) систему республіканської форми державного правління (спрощено – систему державного правління), за якої президент отримує свої повноваження на підставі непрямого (невсенародного) вибору (наприклад, у легіслатурі), а прем'єр-міністр і урядовий кабінет колективно відповідальні винятково перед легіслатурою (разом із цим члени уряду, крім прем'єр-міністра, можуть бути індивідуально відповідальними й перед президентом і легіслатурою, однак це не має дефінітивного значення й впливу на структурування системи державного правління); в) *напівпрезиденталізм* (напівпрезидентську систему правління) – як конституційну (і/або політичну) систему республіканської форми державного правління (спрощено – систему державного правління), якій властива посада всенародно (прямо/опосередковано) обраного на фіксований термін президента, а також інститут прем'єр-міністра й урядового кабінету, які обов'язково колективно відповідальні хоча б перед легіслатурою (разом із цим прем'єр-міністр і урядовий кабінет можуть бути одночасно колективно відповідальними й перед парламентом, і перед главою держави; більше того, міністри урядового кабінету можуть бути індивідуально відповідальними перед парламентом і/або президентом, але це не має жодного дефінітивного значення та впливу на структурування системи державного правління), цій системі також притаманний процес суміщення або дуалізації виконавчої влади, з одного боку, президентом (обов'язково як главою держави), а з іншого боку, – прем'єр-міністром (обов'язково як главою уряду) та урядом/урядовим кабінетом [10, с. 5; 12, с. 7].

У цьому контексті особливої уваги потребує той факт, що (на відміну від президенталізму й

парламентаризму) напівпрезидентська система державного правління неодмінно характеризується варіативним дуалізмом виконавчої влади – обов'язково функціонально (на рівні суміщення й протиставлення повноважень різних центрів виконавчої влади – президента та прем'єр-міністра) і, можливо, у контексті формування/походження та відповідальності/«виживання» урядів (урядових кабінетів) як частини подвійної виконавчої влади. Усереднену (але водночас і мінімально-дефінітивну) логіку походження й «виживання» політичних і владних інститутів у системі дуалізму/діархії виконавчої влади в умовах напівпрезиденталізму відображено в табл. 1.

Виявлено, що специфічність напівпрезиденталізму полягає в тому, що виборці обирають двох «агентів», яким вони делегують права й можливості діяти від їхнього імені – главу держави та парламент, – а тому напівпрезиденталізм детермінується подвійною легітимністю головних «агентів», а також тим, що ці «агенти» водночас спроможні структурувати та впорядковувати процес формування й функціонування (а інколи – й відповідальності) урядових кабінетів, унаслідок чого напівпрезиденталізм характеризується атрибутом подвійності/дуалізму виконавчої влади [10, с. 94]. Це означає, що системною й постійною ознакою напівпрезиденталізму є подвійна чи дуальна/дуалістична природа походження й здійснення виконавчої влади, а не подвійна чи дуальна/дуалістична природа відповідальності виконавчої влади [10, с. 101]. Водночас напівпрезиденталізм неоднозначно субординує урядовий кабінет президента й парламенту, оскільки «виживання» уряду залежить, з одного боку, від довіри чи відсутності недовіри легіслатури, а з іншого, – від усенародних виборів президента як можливості для виборців впливати на процес управління/урядування державою [10, с. 94].

Проте залишається значне поле для теоретико-методологічного та практично-емпіричного маневру, цікавим виявом якого в зрізі дефініювання й дослідження напівпрезиденталізму є тлумачення сутності та спрямованості відповідальності урядового кабінету/прем'єр-міністра перед легіслатурою. Із цього приводу А. Лейпхарт [28, с. 117–118], Дж. Сарторі [16, с. 125],

Таблиця 1

Мінімально-дефінітивна логіка походження та «виживання» політичних/владних інститутів у системі дуалізму/діархії виконавчої влади в умовах напівпрезиденталізму [10, с. 83]

Мінімальні індикатори дефініції й інституту напівпрезиденталізму	Президент	Прем'єр-міністр/уряд
Обов'язкова логіка походження (формування) інститутів	Усенародні (прямі або непрямі) вибори	Вотум інвестиції чи мовчазна згода/довіра легіслатури
Обов'язкова логіка «виживання» (відповідальності) інститутів	Фіксований у часі мандат	Вотум довіри і/або недовіри легіслатури

Дж. Паскуїно [33], Х. Лінц [29, с. 48], С. Мюллер [32], Х. Чейбуб, З. Елкінс і Т. Гінсбург [18; 19] указують, що в рамках напівпрезиденталізму парламентська відповідальність урядового кабінету і/чи прем'єр-міністра виявляється в довірі з боку парламенту, зокрема в тому, що вони залежать або не залежать від довіри/інвестиції законодавчого органу, однак обов'язково можуть бути звільнені чи позбавлені повноважень унаслідок застосування вотуму недовіри або ж, інакше кажучи, підвладні або парламентській довірі/інвестиції, або парламентській недовірі (чи довірі/інвестиції й недовірі), і в будь-якому разі потребують підтримки парламентської більшості [10, с. 94]. Іншими словами, як зауважує В. Литвин, політична відповідальність урядового кабінету й прем'єр-міністра в напівпрезиденталізмі традиційно (частіше) більше пролонгована в напрямі парламенту, оскільки легіслатура (якщо вона бере участь у формуванні уряду) повинна виражати свою позицію/згоду (вотум інвестиції/довіри уряду) щодо формування уряду (призначення прем'єр-міністра, ухвалення складу і/чи програми уряду) і вповноважена (незалежно від конструкції міжінституційних відносин) перевіряти результати діяльності уряду, що втілюються в можливості його дострокової відставки (вотум недовіри уряду) [10, с. 101].

Найчастіше уряди припиняють свої повноваження на підставі безпосередньо передбаченої для цього процедури *вотуму недовіри*. Вотум недовіри уряду – це парламентська ініціатива, спричинена незадовільним/невідповідним (на думку переважно опозиційних, хоч інколи – і провладних депутатів парламенту) станом виконання урядом, прем'єр-міністром, окремим міністром своїх повноважень, несхваленням політичної лінії, певних дій або законопроектів урядового кабінету, під час яких у парламенті (відповідній палаті парламенту) відбувається голосування про дострокове припинення повноважень відповідно уряду, прем'єр-міністра чи окремого міністра. Це означає, що об'єктом вотуму недовіри може бути міністр чи прем'єр-міністр, проте найчастіше – повний склад урядового кабінету. Виокремлюють *звичайний і позитивний (конструктивний) вотум недовіри*. У першому випадку пропонують дострокове припинення повноважень об'єкта вотуму недовіри. Якщо за вотум недовіри проголосує необхідна кількість депутатів парламенту чи провідної палати парламенту, то міністр, прем'єр-міністр або урядовий кабінет достроково припиняють свої повноваження. У другому випадку йдеться про дострокове припинення повноважень об'єкта вотуму недовіри за умови одночасного висунення кандидатури нового міністра, прем'єр-міністра і/чи складу (або програми) урядового кабінету (залежно від особливостей

вотуму інвестиції в певній країні). Висловлення конструктивного вотуму недовіри одночасно є успішним вотумом інвестиції новому міністру, прем'єр-міністру чи урядовому кабінету загалом [15, с. 207–208].

У цьому контексті не завжди зрозуміло, наскільки «сильним» повинен бути атрибут обов'язкової колективної відповідальності інститутів/посад прем'єр-міністра й урядового кабінету перед легіслатурою в напівпрезиденталізмі. Це зумовлено тим фактом, що в деяких системах державного правління, які «візуально»/дефінітивно тяжіють саме до напівпрезиденталізму, прем'єр-міністр і урядовий кабінет насправді/«реально» не є загалом або ж односпрямовано обов'язково колективно відповідальним перед легіслатурою. В окресленому контексті йдеться про такий атрибут деяких інституційних кейсів систем правління, як обов'язкова необхідність підтвердження парламентського вотуму недовіри уряду чи прем'єр-міністру главою держави або іншим політичним інститутом. Доволі часто це трапляється тоді, коли парламент є «маріонеткою» президента і в дійсності не може суперечити йому у сфері виконавчої влади. Більше того, інколи необхідність підтвердження парламентського вотуму недовіри урядові передбачена навіть конституційно. Йдеться, наприклад, про кейси систем державного правління, у яких конституції є ідеосинкретичними документами [21; 25]. Натомість зрозуміло, що напівпрезиденталізму повинна бути притаманна унілатеральна/унідиректоральна природа та вимога відставки уряду за наслідками вдалого парламентського вотуму недовіри (уряду чи прем'єр-міністру). Інакше кажучи, йому має бути притаманний інструмент незалежного парламентського вотуму недовіри уряду, а не *парламентського осуду* діяльності уряду чи *парламентської рекомендації* президентові відправити уряд у відставку. Однак цього не передбачено дефінітивно, оскільки значною мірою в такому (на підставі врахування додаткових атрибутів) визначенні містився б елемент суб'єктивності. Ураховуючи це та той чинник, що в дослідженні показано підхід до визначення напівпрезиденталізму, побудований тільки на генералізованих/базових атрибутах систем державного правління, а також той момент, що в запропонованій дефініції напівпрезиденталізму немає посилання на фактичні повноваження політичних акторів, сумарно аргументовано, що кейси з обов'язковою необхідністю підтвердження парламентського вотуму недовіри уряду чи прем'єр-міністру главою держави тяжіють до напівпрезиденталізму, якщо таку природу парламентського вотуму недовіри уряду чи прем'єр-міністру конституціоналізовано.

Дескриптором такого висновку є розуміння кількох особливостей аналізованих дистинктив-

них кейсів напівпрезиденталізму: по-перше, у них легіслатура може детермінувати колективне (а не тільки індивідуальне) «виживання» урядового кабінету; по-друге, у них несхвалення президентом парламентського вотуму недовіри уряду чи прем'єр-міністру теоретично/конституційно й фактично/політично може бути причиною міжінституційної кризи в системі державного правління. Сумарно це означає, що незалежно від природи та процесуальної логіки парламентського вотуму недовіри уряду і/чи прем'єр-міністру напівпрезидентською позиціонується та система державного правління, в якій є «безперервна» обов'язкова колективна відповідальність уряду та прем'єр-міністра перед легіслатурою, чи, інакше кажучи, в якій легіслатура володіє ініціативою ставити питання про колективну відповідальність уряду. Натомість усі інші/додаткові уточнення й атрибути є тільки допоміжними правилами класифікації систем правління, які варто застосовувати тільки в типологізації напівпрезиденталізму [10, с. 80].

Щоби продемонструвати це, проаналізуємо особливості інституту вотуму недовіри урядам у напівпрезидентських (конституційних) і подібних до них системах правління в пострадянських країнах (на чинному етапі їхнього політичного розвитку чи історично) із прицілом визначення типовості чи атиповості цих систем.

У Білорусі відповідно до ст. 106 Конституції уряд у діяльності підзвітний президентові й відповідальний перед парламентом [7]. У п. 5 ст. 106 зазначено, що уряд складає свої повноваження перед президентом, коли Палата представників (нижня палата білоруського парламенту) приймає вотум недовіри уряду. При цьому прем'єр-міністр може вимагати від Палати представників вотуму довіри у зв'язку з урядовою програмою і з будь-якого питання, винесеного на обговорення в нижній палаті парламенту. Якщо вотум недовіри приймається Палатою представників, президент має право ухвалити рішення про відставку уряду чи про розпуск Палати представників упродовж десяти днів і оголосити про проведення нових парламентських виборів. Якщо відставку уряду відхилено, то він повинен продовжувати виконувати свої обов'язки [7]. Президент має право за власною ініціативою прийняти рішення про відставку уряду та звільнити з посади будь-якого члена уряду. Отже, президент остаточно визначає, чи відправляти уряд у відставку.

У Грузії в 2004–2013 рр. одна третина від повного складу парламенту могла ініціювати питання про недовіру уряду. Для висловлення вотуму недовіри уряду була необхідна підтримка абсолютної більшості голосів депутатів парламенту. Після висловлення недовіри уряду президент звільняв уряд у відставку або не підтримував рішення парламенту. Якщо парламент не раніше 90

і не пізніше 100 днів повторно висловлював недовіру уряду, то президент відправляв уряд у відставку або розпускав парламент і призначав позачергові парламентські вибори (п. 1 ст. 81). Крім того, була передбачена процедура «безумовної недовіри уряду»: якщо не раніше 15 і не пізніше 20 днів після прийняття постанови про це більшість у 3/5 від повного складу депутатів парламенту висловлювала недовіру уряду, президент приймав рішення про відставку уряду. У разі відставки уряду президент Грузії не мав права призначати ту саму особу або представляти ту саму кандидатуру на посаду прем'єр-міністра в наступному складі уряду. Якщо парламенту не вдавалося висловити недовіру уряду, то повторна постановка питання про недовіру уряду впродовж наступних шести місяців не допускалася (п. 2 ст. 81) [4].

У Казахстані в 1995–2007 рр. більшістю у дві третини голосів від загальної кількості депутатів кожної з палат (Мажилісу й Сенату) парламент за ініціативою не менше однієї п'ятої від загальної кількості депутатів висловлював вотум недовіри уряду (ст. 53). При цьому президент упродовж десяти днів розглядав питання про прийняття чи відхилення відставки уряду (ст. 70). У цій країні з 2007 р. уряд є колегіальним органом і у всій своїй діяльності відповідальний перед президентом і парламентом (ч. 2 ст. 64) [8]. Згідно зі ст. 70 уряд заявляє президенту про відставку в разі висловлення Мажилісом (нижньою палатою парламенту) чи загалом парламентом вотуму недовіри уряду. Президент упродовж десяти днів розглядає питання про прийняття чи відхилення відставки уряду. Прийняття відставки прем'єр-міністра означає припинення повноважень усього уряду. У разі відхилення відставки уряду президент доручає уряду подальше здійснення повноважень. При цьому президент Казахстану має право з власної ініціативи прийняти рішення про припинення повноважень уряду і звільнити з посади будь-якого його члена [8]. Отже, висловлення парламентом вотуму недовіри уряду автоматично не призводить до його відставки, оскільки вона залежить від позиції/волі президента.

У Киргизстані у 1993–2003 рр. Збори народних представників могли висловити недовіру прем'єр-міністрам. Після висловлення Зборами народних представників недовіри прем'єр-міністру президент мав право оголосити про відставку прем'єр-міністра або ж міг не погодитися з рішенням Зборів народних представників. Якщо впродовж трьох місяців вотум недовіри прем'єр-міністру висловлювали повторно, президент оголошував про відставку прем'єр-міністра або розпускав Збори народних представників (п. 5 ст. 71) [6]. У 2003–2007 рр. після висловлення Жогорку Кенешем (парламентом) недовіри уряду президент Киргизької Республіки теж мав право при-

йняти рішення про відставку уряду або ж міг не погодитися з рішенням парламенту (п. 6 ст. 72) [13]. Якщо впродовж трьох місяців вотум недовіри уряду висловлювали повторно, президент Киргизької Республіки оголошував про відставку уряду чи розпускав Жогорку Кенеш (п. 7 ст. 72) [13]. Подібним чином питання відповідальності уряду було врегульоване у 2007–2010 рр. Після висловлення недовіри уряду президент мав право або прийняти рішення про відставку уряду, або не погодитися з рішенням парламенту (п. 6 ст. 71). Якщо Жогорку Кенеш упродовж трьох місяців повторно ухвалював рішення про висловлення недовіри уряду, президент відправляв уряд у відставку чи призначав дострокові парламентські вибори (п. 7 ст. 71) [5].

У Росії президент зберігає вплив на звільнення прем'єр-міністра, тому взаємовідносини між президентом і прем'єр-міністром ієрархічні. Однак прем'єр-міністр формально є відповідальним перед президентом і парламентом. У цій країні вотум недовіри уряду не має миттєвої дії. Після висловлення Державною думою (нижньою палатою парламенту) недовіри уряду президент має право оголосити про відставку уряду чи не погодитися з рішенням легіслатури. Коли вотум недовіри урядові повторюють упродовж 3 місяців, президент має такий вибір: прийняти відставку урядового кабінету та призначити нового главу уряду чи зберегти чинний урядовий кабінет й упродовж чотирьох місяців призначити нові парламентські вибори (ст. ст. 109, 117) [9]. Тому, як це демонструє політична практика, парламентські вотуми недовіри урядам у Росії є рідкістю. Лише один із них був ефективним і отримав підтримку абсолютної більшості в легіслатурі, зокрема в 1995 р. проти урядового кабінету В. Чорномірдіна, хоч і не доповнився згодою президента на припинення роботи уряду, а тому відзначився його «продовженням» [31]. Після цього Державна дума впродовж десяти днів ініціювала ще один вотум недовіри уряду, однак він був неефективним, адже не отримав достатньої депутатської підтримки [20]. Тому очевидно, що вже на конституційному рівні парламентська відповідальність уряду перетворюється на порожній звук і слугує інструментом президенціалізації системи правління [34] (тобто « посилення президентських рис за послаблення парламентських факторів» [14]), зокрема, унаслідок розуміння того, що подвійна відповідальність урядового кабінету (перед парламентом і президентом) за бажання глави держави може обернутися винятково відповідальністю уряду перед президентом. Тому елімінація участі парламенту у формуванні й відповідальності уряду властива російській системі правління не лише формально (інституційно-процесуально), а й фак-

тично (політично-поведінково), оскільки вона не лише регламентована через норми права, а й траплялася на практиці [2], бо глава держави (особливо до 1999 р.) не відрізнявся особливим прагненням прислухатися до думки легіслатури [10, с. 322–323].

Особливий випадок становить Азербайджан. Систему правління в цій країні часто визначають як напівпрезидентську. У 1995–2016 рр. у країні одним із повноважень Міллі Меджлісу (парламенту) було вирішення питання про довіру Кабінету Міністрів (уряду) (п. 14 ст. 95) [3]. При цьому президент приймав рішення щодо відставки Кабінету Міністрів. Відповідно до оновленої (за результатами референдуму 2016 р.) ст. 98 Конституції, якщо одне й те саме скликання Міллі Меджлісу впродовж одного року двічі висловить недовіру (винесе вотум недовіри) Кабінету Міністрів (уряду), президент розпускає парламент. Водночас президент самостійно приймає рішення про відставку Кабінету Міністрів (п. 6 ст. 109). Крім того, у день вступу на посаду новообраного президента Кабінет Міністрів подає у відставку (ст. 116) [3]. Отже, висловлення парламентом вотуму недовіри уряду також автоматично не призводить до відставки Кабінету Міністрів, оскільки це право належить президенту.

Слідом за Р. Елгі [23; 24] зауважуємо, що в Азербайджані не усталена й інституційно не сконструйована система дуалізму виконавчої влади чи виконавчої діархії, а натомість, згідно з думкою З. Бялоблоцького [1, с. 55–72], апробована так звана «супернапівпрезидентська» чи похідна від президентської з посадою прем'єр-міністра або, згідно з думкою С. Фіша [26, с. 205] й А. Арато [17, с. 318], суперпрезидентська чи гіперпрезидентська напівпрезидентська система, бо в ній саме «президент фактично повністю контролює склад й операції уряду». Це передусім зумовлено тим, що навіть формально (не кажучи про політичну практику) президент Азербайджану наділений значними повноваженнями, за які практично не передбачено будь-якої політичної відповідальності [27]. Отже, урахувавши особливості вотуму недовіри уряду й те, що згідно зі ст. 99 (до та після змін Конституції у 2016 р.) виконавча влада належить президенту (належність виконавчої влади главі держави як норма притаманна для конституційних президентських систем державного правління), а також факт введення після 2016 р. посад першого віце-президента й віце-президентів (що також характерно для конституційних президентських систем державного правління), конституційну систему міжінституційних відносин в Азербайджані (до й після змін 2016 р.) варто визначати як атипову президентську (а не атипову напівпрезидентську) систему державного правління.

Висновки. У синтетичному розрізі є очевидним, що у формально й дефінітивно напівпрезидентських Білорусі, Росії, Казахстані (а також свого часу – в Грузії й Киргизстані) парламенти мають право висувати вотуми недовіри урядам, проте останні набувають чинності тільки тоді, коли їх підтримують президенти, які суплементарно (щоправда, із національними відмінностями) можуть навіть бути наділені повноваженнями вибирати між відставками урядів і розпусками легіслатур [11; 30]. Отже, вотуми недовіри урядам, що не призводять до їхньої відставки, зумовлюють атиповість формально напівпрезидентських Білорусі, Росії, Казахстану (а також свого часу – Грузії й Киргизстану). Подібна конструкція вотуму недовіри уряду властива також і для Азербайджану, але він швидше тяжіє не до атипового напівпрезиденталізму, а до атипового президенталізму.

Отже, на підставі розгляду й зіставлення кейсів напівпрезиденталізму в деяких пострадянських країнах, зокрема в контексті передбачених і/або реалізовуваних у них парламентських вотумів недовіри урядам (але в разі регламентованості унілатеральної відповідальності урядів також перед президентами), аргументуємо, що перелічені випадки систем державного правління є дуже неоднозначними й межовими. З одного боку, вони на підставі наявності інституту відповідальності урядів перед легіслатурами формально/дефінітивно значною мірою тяжіють до напівпрезиденталізму й швидше за все відповідали б напівпрезиденталізму з властивим для нього дуалізмом виконавчої влади в разі демократичної (а не автократичної) традиції урядування. З іншого боку, вони демонструють, що навіть формально (особливо в Азербайджані), не кажучи вже про політичну практику, урядові кабінети є продовженням моністичної вертикалі президентів, а їхня формалізована, однак атипова, невичерпна та неповна відповідальність перед парламентами заперечує напівпрезидентську природу систем державного правління швидше на користь президенталізму. У підсумку це детермінує те, що на тлі усталених у політичній науці дефініцій і генералізацій різних систем державного правління, їх у деяких пострадянських країнах і формально, і фактично було сконструйовано як «конституційні гібриди», які можуть позиціонуватись і як кейси атипового напівпрезиденталізму, і як випадки неповного президенталізму. При цьому цілком очевидно, що такі випадки є унікальними й повинні (принаймні в дослідницькому аспекті) бути визначені як виняткові. Заявлений висновок залишає колосальне поле для теоретико-методологічного й практично-емпіричного маневру, який має бути предметом цілеспрямованих досліджень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бялоблещкий З. Стабільність та ефективність урядів у політичних системах країн Східної Європи: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2013. 470 с.
2. Зазнаев О. Атипичные президентские и полупрезидентские системы. Ученые записки Казанского государственного университета. Серия: Гуманитарные науки. 2005. Т. 147. Кн. 1. С. 54–69.
3. Конституция Азербайджанской Республики от 12 ноября 1995 г. (с изменениями от 24 августа 2002 г., 18 марта 2009 г., 26 сентября 2016 г.). URL: <http://static2.president.az/media/W1siZiIsIjIwMTgvdMDMvMDkvY3dodDN2dzF0X0tvbnN0dXRpc3lhX1JVVu5wZGYiXV0?sha=83f38924a4086483> (дата звернення: 28.05.2018).
4. Конституция Грузии от 24 августа 1995 г. URL: <http://faolex.fao.org/docs/texts/geo127811R.doc> (дата звернення: 28.05.2018).
5. Конституция Кыргызской Республики от 21 октября 2007 г. URL: http://www.base.spinform.ru/show_doc.fwx?regnom=223&oidn=_1Y2105UJV#_1Y2105UJV (дата звернення: 28.05.2018).
6. Конституция Кыргызской Республики от 5 мая 1993 г. (с изменениями и дополнениями от 10 февраля 1996 г. и 17 октября 1998 г.). URL: <http://www.krugosvet.ru/node/41806?page=0,8> (дата звернення: 28.05.2018).
7. Конституция Республики Беларусь от 15 марта 1994 г. (с изменениями и дополнениями, принятыми на республиканских референдумах 24 ноября 1996 г. и 17 октября 2004 г.). URL: <http://www.pravo.by/pravovaya-informatsiya/normativnye-dokumenty/konstitutsiya-respubliki-belarus/> (дата звернення: 28.05.2018).
8. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 г. (с изменениями и дополнениями от 10 марта 2017 г.). URL: http://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution (дата звернення: 28.05.2018).
9. Конституция Российской Федерации от 12 декабря 1993 г. URL: <http://constitution.kremlin.ru/> (дата звернення: 28.05.2018).
10. Литвин В. Атрибути та різновиди напівпрезидентської системи правління в Європі: інституційно-процесуальний і політично-поведінковий аспекти: монографія. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2018. 636 с.
11. Литвин В. Республіканізм із посадою суперпрезидента: до з'ясування суті суперпрезиденталізму та диференціації президентських і напівпрезидентських систем правління з суперпрезидентами. Studium Europy Srodkowej i Wschodniej: Wydawnictwo Wyzszej Szkoły Gospodarki Krajowej w Kutnie. 2014. Nr. 1. S. 159–188.
12. Литвин В., Романюк А. Концептуалізація і теоретична дистинкція понять «форма державного правління» та «система державного правління» у політичній науці. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Сер. 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Вип. 20: збірник наукових праць. К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2016. С. 3–12.

13. О новой редакции Конституции Кыргызской Республики: Закон Кыргызской Республики от 18 февраля 2003 г. № 40. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/1164> (дата звернення: 28.05.2018).

14. Осадчук І. Президентіалізація/прем'єризація системи інститутів виконавчої влади в Росії. Вісник Дніпропетровського університету. Сер.: Філософія. Соціологія. Політологія. 2012. Т. 20. Вип. 22 (3). С. 294–299.

15. Панчак-Бялоблоцка Н. Уряди меншості в європейських парламентських демократіях: монографія. Львів: Простір-М, 2017. 481 с.

16. Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія: дослідження структур, мотивів і результатів. К.: АртЕк, 2001. 224 с.

17. Arato A. The new democracies and the American constitutional design. *Constellations*. 2000. Vol. 7. No. 3. P. 316–340.

18. Cheibub J., Elkins Z., Ginsburg T. Beyond Presidentialism and Parliamentarism. *British Journal of Political Science*. 2014. Vol. 44. No. 3. P. 515–544.

19. Cheibub J. *Presidentialism, parliamentarism, and democracy*. Cambridge University Press, 2007. 202 p.

20. Clark W. Boxing Russia. Executive-Legislative Relations and the Categorization of Russia's Regime Type. *Demokratizatsiya*. 2010. Vol. 19. No. 1. P. 5–22.

21. Elgie R., Moestrup S., Wu Y.-S. Semi-Presidentialism: An Increasingly Common Constitutional Choice. *Semi-Presidentialism and Democracy*. London: Palgrave, 2011. P. 1–20.

22. Elgie R. The classification of democratic regime types: conceptual ambiguity and contestable assumptions. *European Journal of Political Research*. 1998. Vol. 33. P. 219–238.

23. Elgie R. *The Politics of Semi-Presidentialism. Semi-Presidentialism in Europe*. Oxford: Oxford University Press, 1999. P. 1–21.

24. Elgie R. Variations on a Theme: A Fresh Look at Semi-Presidentialism. *Journal of Democracy*. 2005. Vol. 16. No. 3. P. 1–21.

25. Elgie R., Moestrup S. What is Semi-presidentialism and Where is it Found. *Semi-presidentialism Outside Europe: A Comparative Study*. London: Routledge, 2007. P. 1–13.

26. Fish S. *Democracy derailed in Russia: the failure of open politics*. Cambridge University Press, 2005. 315 p.

27. Heinrich A. The formal political system in Azerbaijan and Kazakhstan: A background study. Bremen: Research Centre for East European Studies. 2010. No. 107. 64 p.

28. Lijphart A. *Patterns of Democracy. Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*. New Haven, London: Yale University Press, 1999. 351 p.

29. Linz J., Valenzuela A. Presidential or Parliamentary Democracy: Does It Make a Difference? *The Failure of Presidential Democracy: Comparative Perspectives*. Johns Hopkins University Press, 1994. P. 3–87.

30. Lytvyn V. Republicanism with the position of superpresident: differentiation of presidential and semi-presidential systems of government with super-presidents. *Studia Politica: Romanian Political Science Review*. 2015. Vol. 15. No. 2. P. 289–318.

31. Morgan-Jones E., Schleiter P. Governmental change in a president-parliamentary regime: The case

of Russia 1994–2003. *Post-Soviet Affairs*. 2004. Vol. 20. No. 2. P. 132–163.

32. Müller S. *Presidential Power in Semi-Presidential Systems: The Case of Romania*. Freiburg, 2006. 248 p.

33. Pasquino G. Nomination: Semi-presidentialism: A Political Model at Work. *European Journal of Political Research*. 1997. Vol. 31. No. 1. P. 128–146.

34. Zaznaev O. The Presidentialisation of a Semi-Presidential Regime: the Case of Russia. *White S. Politics and the Ruling Group in Putin's Russia*. Palgrave Macmillan, 2008. P. 27–41.

REFERENCES:

1. Bialoblotskiy Z. (2013). *Stabilnist ta efektyvnist uriadiv u politychnykh systemakh krain Skhidnoi Yevropy: monohrafiya [Stability and Efficiency of Governments in Eastern European Political Systems: monograph]*. Lviv: LNU imeni Ivana Franka. 470 s.

2. Zaznaev O. (2005). *Atipichnye prezidentskie i poluprezidentskie sistemy [Atypical presidential and semi-presidential systems]*. *Uchenye zapiski Kazanskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya: Gumanitarnye nauki*. T. 147. Kn. 1. S. 54–69.

3. *Konstitutsiya Azerbaydzhanskoj Respubliki ot 12 noyabrya 1995 g. (s izmeneniyami ot 24 avgusta 2002 g., 18 marta 2009 g., 26 sentyabrya 2016 g.) [Constitution of the Republic of Azerbaijan of 12 November 1995 (with amendments of 24 August 2002, 18 March 2009, 26 September 2016)]*. URL: <http://static2.president.az/media/W1siZiIsIjIwMTgvMDMvMDkvY3dodD-N2dzF0X0tvbnN0dXRpc3lhX1JVUy5wZGYiXV0?sha=83f38924a4086483>.

4. *Konstitutsiya Gruzii ot 24 avgusta 1995 g. [Constitution of Georgia of August 24, 1995]*. URL: <http://faolex.fao.org/docs/texts/geo127811R.doc>.

5. *Konstitutsiya Kyrgyzskoy Respubliki ot 21 oktyabrya 2007 g. [Constitution of the Kyrgyz Republic of October 21, 2007]*. URL: http://www.base.spinform.ru/show_doc.fwx?regnom=223&oidn=_1Y2105UJV#_1Y2105UJV.

6. *Konstitutsiya Kyrgyzskoy Respubliki ot 5 maya 1993 g. (s izmeneniyami i dopolneniyami ot 10 fevralya 1996 g. i 17 oktyabrya 1998 g.) [Constitution of the Kyrgyz Republic of May 5, 1993 (with amendments and additions of February 10, 1996 and October 17, 1998)]*. URL: <http://www.krugosvet.ru/node/41806?page=0,8>.

7. *Konstitutsiya Respubliki Belarus' ot 15 marta 1994 g. (s izmeneniyami i dopolneniyami, prinyatymi na respublikanskih referendumah 24 noyabrya 1996 g. i 17 oktyabrya 2004 g.) [Constitution of the Republic of Belarus of March 15, 1994 (with amendments and additions adopted at the republican referendums of November 24, 1996 and October 17, 2004)]*. URL: <http://www.pravo.by/pravovaya-informatsiya/normativnye-dokumenty/konstitutsiya-respubliki-belarus/>.

8. *Konstitutsiya Respubliki Kazahstan ot 30 avgusta 1995 g. (s izmeneniyami i dopolneniyami ot 10 marta 2017 g.) [Constitution of the Republic of Kazakhstan of August 30, 1995 (with amendments and additions of March 10, 2017)]*. URL: http://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution.

9. *Konstitutsiya Rossiyskoj Federatsii ot 12 dekabrya 1993 g. [Constitution of the Russian Federation of December 12, 1993]*. URL: <http://constitution.kremlin.ru/>.

10. Lytvyn V. (2018). Atrybuty ta riznovydy napivprezidentskoi systemy pravlinnia v Yevropi : instytut-siino-protsesualnyi i politychno-povedinkovy aspekti: monohrafiia [Attributes and Varieties of the Semi-presidential System of Government in Europe: Institutional, procedural and Political, behavioral Aspects: monograph]. Lviv: Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka, 2018. 636 s.
11. Lytvyn V. (2014). Respublikanizm iz posadoiu superprezidenta: do ziasuvannia suti superprezidentizmu ta dyferentsiatsii prezidentskykh i napivprezidentskykh system pravlinnia z superprezidentamy [Republicanism with the office of super-president: towards ascertaining the nature of super-presidentialism and differentiation of presidential and semi-presidential systems of government with super-presidents]. Studium Europy Srodkowej i Wschodniej: Wydawnictwo Wyzszej Szkoły Gospodarki Krajowej w Kutnie. 2014. Nr. 1. S. 159–188.
12. Lytvyn V., Romaniuk A. (2016). Kontseptualizatsiia i teoretychna dystynktsiia poniat "forma derzhavnoho pravlinnia" ta "systema derzhavnoho pravlinnia" u politychnii nauksi [Conceptualization and Theoretical Distinction Between the Terms "Form of Government" and "System of Government" in Political Science]. Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova: Ser. 22. Politychni nauky ta metodyka vykladannia sotsialno-politychnykh dystsypilin. Vyp. 20: zbirnyk naukovykh prats. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M.P. Drahomanova, 2016. S. 3–12.
13. O novoy redaktsii Konstitutsii Kyrgyzskoy Respubliki: Zakon Kyrgyzskoy Respubliki ot 18 fevralya 2003 g. № 40 [On the new version of the Constitution of the Kyrgyz Republic: Law of the Kyrgyz Republic No. 40 of February 18, 2003]. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/1164>.
14. Osadchuk I. (2012). Prezidentsializatsiia/premierizatsiia systemy instytutiv vykonavchoi vlady v Rosii [Presidentialization/prime ministerialization of system of executive power institutions in Russia]. Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seriya: Filosofiia. Sotsiologiia. Politologiia. T. 20. Vyp. 22 (3). S. 294–299.
15. Panchak-Bialoblotska N. (2017). Uriady menshosti v yevropeyskykh parlamentskykh demokratiakh: monohrafiia [Minority Governments in the European Parliamentary Democracies: monograph]. Lviv: Prostir-M. 481 s.
16. Sartori Dzh. (2001). Porivnialna konstytutsiina inzheneriia: doslidzhennia struktur, motyviv i rezultativ [Comparative Constitutional Engineering: An Inquiry Into Structures, Incentives and Outcomes]. Kyiv: ArtEk. 224 s.
17. Arato A. The new democracies and the American constitutional design. Constellations. 2000. Vol. 7. No. 3. P. 316–340.
18. Cheibub J., Elkins Z., Ginsburg T. (2014). Beyond Presidentialism and Parliamentarism. British Journal of Political Science. Vol. 44. No. 3. P. 515–544.
19. Cheibub J. (2007). Presidentialism, parliamentarism, and democracy. Cambridge University Press. 202 p.
20. Clark W. (2010). Boxing Russia. Executive-Legislative Relations and the Categorization of Russia's Regime Type. Demokratizatsiya. Vol. 19. No. 1. P. 5–22.
21. Elgie R., Moestrup S., Wu Y.-S. (2011). Semi-Presidentialism: An Increasingly Common Constitutional Choice. Semi-Presidentialism and Democracy. London: Palgrave. P. 1–20.
22. Elgie R. (1998). The classification of democratic regime types: conceptual ambiguity and contestable assumptions. European Journal of Political Research. Vol. 33. P. 219–238.
23. Elgie R. (1999). The Politics of Semi-Presidentialism. Semi-Presidentialism in Europe. Oxford: Oxford University Press. P. 1–21.
24. Elgie R. (2005). Variations on a Theme: A Fresh Look at Semi-Presidentialism. Journal of Democracy. Vol. 16. No. 3. P. 1–21.
25. Elgie R., Moestrup S. (2007). What is Semi-presidentialism and Where is it Found. Semi-presidentialism Outside Europe: A Comparative Study. London: Routledge. P. 1–13.
26. Fish S. Democracy derailed in Russia: the failure of open politics. Cambridge University Press, 2005. 315 p.
27. Heinrich A. The formal political system in Azerbaijan and Kazakhstan: A background study. Bremen: Research Centre for East European Studies. 2010. No. 107. 64 p.
28. Lijphart A. (1999). Patterns of Democracy. Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries. New Haven, London: Yale University Press. 351 p.
29. Linz J., Valenzuela A. (1994). Presidential or Parliamentary Democracy: Does It Make a Difference? The Failure of Presidential Democracy: Comparative Perspectives. Johns Hopkins University Press. P. 3–87.
30. Lytvyn V. (2015). Republicanism with the position of superpresident: differentiation of presidential and semi-presidential systems of government with super-presidents. Studia Politica: Romanian Political Science Review. Vol. 15. No. 2. P. 289–318.
31. Morgan-Jones E., Schleiter P. (2004). Governmental change in a president-parliamentary regime: The case of Russia 1994–2003. Post-Soviet Affairs. Vol. 20. No. 2. P. 132–163.
32. Müller S. (2006). Presidential Power in Semi-Presidential Systems: The Case of Romania. Freiburg. 248 p.
33. Pasquino G. (1997). Nomination: Semi-presidentialism: A Political Model at Work. European Journal of Political Research. Vol. 31. No. 1. P. 128–146.
34. Zaznaev O. (2008). The Presidentialisation of a Semi-Presidential Regime: the Case of Russia. White S. Politics and the Ruling Group in Putin's Russia. Palgrave Macmillan. P. 27–41.

The atypical character of semi-presidential systems of government in post-Soviet countries: the context of votes of no confidence in governments

Osadchuk Ihor Yuriiovych

Candidate of Political Science,
Associate Professor at the Department
of Political Science of
Ivan Franko National University of Lviv
Universitetska str. 1, Lviv, Ukraine

Lytvyn Vitaliy Serhiyovych

Candidate of Political Science,
Associate Professor at the Department
of Political Science of
Ivan Franko National University of Lviv
Universitetska str. 1, Lviv, Ukraine

As we known theoretically and as the practice shows, within the framework of a republican form of government, there are systems of government, which formally and/or actually differ from traditional/typical presidential, parliamentary and semi-presidential systems of government. At the same time, extremely different factors of political process and interinstitutional relations, which are the conditions for defining and distinguishing between different types of systems of government, can be indicators for distinguishing typical and atypical systems of government. In this cut, the purpose of the article is to determine whether the peculiarities of the institution of vote of no confidence in governments in some semi-presidential systems of government in post-Soviet countries can predetermine the atypicality of these systems of government. New institutionalism and its various types and paradigms were chosen as theoretical and methodological basis of the proposed research. Their combination made it possible to work out a coherent picture of the atypical character of the post-Soviet semi-presidentialism on the basis of such an indicator as the institution of vote of no confidence in governments. As the result, it is argued that the atypicality and inter-state of the post-Soviet semi-presidentialism is often due to the fact that parliaments have the right to cast a vote of no confidence in governments, but the latter come into force only when they are supported by presidents, who may additionally be empowered to choose between dismissal of government and dissolution of legislatures. On the one hand, such systems of government (on the basis of the institution of government responsibility to legislatures) formally/definitively tend to be semi-presidential and would most likely be in line with semi-presidentialism (with dual executive inherent for it) in the case of democratic (and not autocratic) governance tradition. On the other hand, such systems of government demonstrate that even formally (not to mention political practice) governments are a continuation of the monistic executive verticals of presidents, and their formalized, but atypical, inexhaustible and incomplete responsibility of governments to parliaments denies the semi-presidential nature of systems of governments largely in favor of presidentialism. As a result, this determines that against the backdrop of traditional definitions and generalizations of different systems of government, they are formally and actually constructed as "constitutional hybrids" in some post-Soviet countries and therefore can be positioned both as the cases of atypical semi-presidentialism and the instances of incomplete presidentialism. At the same time, it is quite obvious that such cases are unique and must be taxonomied as exceptional.

Key words: system of government, semi-presidentialism, vote of no confidence in government, atypicality, post-Soviet countries.